

УДК 130.2

**Д. В. Петренко**  
кандидат філософських наук, докторант,  
доцент кафедри теорії культури і філософії науки  
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

### ОНТОЛОГІЯ ЖИЛЯ ДЕЛЬОЗА: ВІЧНЕ ПОВЕРНЕННЯ Й ВИПАДОК

Французький філософ Жиль Дельоз є центральною фігурою французької філософії другої половини ХХ сторіччя. Одним із найбільш дискусійних і актуальних питань серед дослідників філософії Ж. Дельоза є можливість створення цілісної інтерпретації доробку філософа, яка б могла об'єднати роботи різних періодів. На нашу думку, подібна інтерпретація можлива лише на основі реконструкції онтології Ж. Дельоза. Філософія Ж. Дельоза довгий час розглядалася лише в контексті так званої філософії постмодерну, що призвело до ігнорування важливої онтологічної тези філософа: «Буття однозначне» [5, с. 54]. Ця теза простежується від одного з центральних текстів Ж. Дельоза «Відмінність і повторення» («від Парменіда до Гайдеггера виникав той самий голос, відлуння якого створювало розгортання однозначного. Один голос створює гул буття» [5, с. 54]) до написаної спільно з Ф. Гваттарі пізньої роботи «Що таке філософія?», де постулюється «нескінченності великої Ритурнелі, яка постійно змінюється фразою септету, піснею всесвіту, до- або постлюдського світу» [7, с. 243]. Тими дослідниками, які сприйняли у філософії Ж. Дельоза лише постмодерністські проінтерпретовані концепти «номадизму», «складки» й «ризми», онтологічна теза про однозначність мовби не помічалася, адже була затьмарена «шизопоотоками», що звільняють, і «складками», які розгортаються. Отже, мета статті – реконструкція онтології, створеної Ж. Дельозом.

Ствердження Ж. Дельозом «єдиноголосся», однозначності Буття повною мірою аналізується лише в інтерпретації Алена Бадью, яка розроблена в книзі «Дельоз. Шум буття» і провокаційно розглядає філософію Ж. Дельоза в контексті платонізму. Незважаючи на дуже витончений аналіз платонізму філософії Ж. Дельоза, робота А. Бадью «Шум буття» – це, за визначенням філософа Деніса Скопіна, «потужне метафізичне прочитання на високому аналітичному рівні» [1, с. 171], усе ж є дещо спекулятивною. Американський філософ Альберто Тоскана відзначив: «Важко не засвідчити несприятливі ефекти полемічного спрямування книги, яка є необхідною, задля того щоб відправити «дельозіанців» у нокаут, перетворивши їхнього великого вчителя на таємного неоплатоніка або примарного неопармедіанця. Ця невдача спрямованість пояснює, чому Бадью подвоївся між, з одного боку, ретельним прочитанням, яке вказує на більшості заборонених і проблематичних галузей філософії Дельоза, з іншого боку, радикальним викривленням ідей Дельоза, яке легко визначити» [10, с. 232].

Центральна теза роботи А. Бадью справді є радикальним викривленням думки Ж. Дельоза: «Філософія Дельоза побудована навколо метафізики Єдиного» [1, с. 28]. Ця теза, звичайно, не витримує будь-якої критики. Ж. Дельоз неодноразово акцентував у своїй концепції вихід за межі опозиції «множинне/Єдине». Наприклад, спростуванню філософії Єдиного присвячено багато місця в роботі «Відмінність і повторення» [5, с. 146, 158]. У праці «Тисяча плато» Ж. Дельоз разом із Ф. Гваттарі виносять вирок Єдиному: «Немає більше ніякого віднесення до Єдиного (Un) як до суб'єкта чи об'єкта, як до природної чи духовної реальності, до образу чи світу» [8, с. 8].

Думка Ж. Дельоза будувалась на протистоянні трансцендентній лінії в філософії, що йде від Платона до Гегеля, і постулювала в чомусь навіть ортодоксальну іманентність, звідси особливий інтерес Ж. Дельоза до філософії стоїків, Спінози, Ніцше, Бергсона, які становлять нібито альтернативну платонізму лінію філософування. Але А. Бадью стверджує, що Ж. Дельоз бореться з платонізмом-фантомом, ніцшевським конструктом, тоді як від «справжнього» платонізму філософ не надто далеко відійшов. І це зближен-

ня А. Бадью відбувається в спекулятивній інтерпретації дельозівської вимоги «однозначного Буття».

Спроба А. Бадью вписати дельозівський «один єдиний голос за тисячоголосу множинність, один єдиний Океан за всі каплі, єдиний голос Буття за всіх сухих» [5, с. 362] у метафізику Єдиного Платона насправді не більше ніж хитра маніпуляція, за допомогою якої А. Бадью намагається трансцендувати дельозівську філософію іманентного. Інтерпретація А. Бадью заснована на його полеміці з Ж. Дельозом щодо статусу іманентності і трансцендентності. А. Бадью намагається створити онтологію, засновану на математичній теорії множин, і тому для філософа будь-яка, навіть така неортодоксальна спроба ствердження однозначного Буття позначає неминуче введення основи й підкорення Єдиному, що, безумовно, спірно.

Але все ж таки головною заслугою А. Бадью є акцентуація на незручних постмодерних апологетах Ж. Дельоза аспектах учення філософа, що повинна стати підґрунтям для більш обережної реконструкції онтології Ж. Дельоза.

Як же розуміти дельозівську вимогу однозначності Буття? Що означають твердження: однозначне Буття «є однаковим у всіх своїх модульностях, але наслідки неоднакові. Воно «рівне» для всіх, але самі вони не рівні» [5, с. 53] або «однозначне Буття – одночасно номадичне розподілення» [5, с. 55]? За визначенням А. Бадью, онтологічна єдність у філософії Ж. Дельоза «має наслідком не гармонію чи кореспонденцію між сутностями й навіть не «дещо середнє», в якому можна помислити взаємовідношення поза всякою сутнісною основою, але повне не-взаємовідношення, байдужість членів до будь-яких відносин» [1, с. 36]. Інакше кажучи, Ж. Дельоз хоче помислити онтологічну цілісність і водночас хаос сутностей, які не включені ні в яку ієрархію та позбавлені будь-яких привілеїв. Але ця цілісність в дійсності не припускає введення певного Єдиного, що стверджує себе у множинності. Однозначність парадоксальним чином повинна стверджувати можливість різноманіття форм Буття. Форм задалегідь невизначених, оскільки буття – це ствердження відмінності. «Необхідно, – пише Ж. Дельоз, – щоб відмінність сама по собі була розчленуванням і зв'язком, щоб вона співвідносила відмінне з відмінним без усякого опосередкування тотожним і подібним, аналогічним або протилежним» [5, с. 148]. Очевидно, що таке мислення передбачає відмову від категоріального розподілу. Тому для того щоб помислити однозначність, Ж. Дельоз завжди починає із двох імен, які А. Бадью називає іменною двійкою, що дає змогу розрізнити, «з одного боку, стверджувальну й однозначну цілісність Буття, а з іншого боку, те, перед чим у самому собі Буття несподівано виникає і що є розмежуванням, неоднозначною диз'юнкцією сутностей» [1, с. 48].

На нашу думку, однією із центральних двійок у філософії Ж. Дельоза є «віртуальне/актуальне». Перш ніж детально проаналізувати двійку «віртуальне/актуальне» необхідно відзначити, що цій іменній двійці передувало введене в ранній роботі Ж. Дельоза «Ніцше і філософія» розрізнення активні/реактивні сили. У цій роботі Ж. Дельоз уперше переінтерпретує ніцшеанське поняття сили, яке пізніше стане таким значущим для постструктуралістських досліджень, що його будуть використовувати в контексті пошуків нового концептуального апарату, який зміг би протистояти як традиційному антропоцентризму, так і лінгвоцентризму структуралістів. Розрізнення активне/реактивне стає як вагомим методологічним інструментом досить-таки нестандартного прочитання філософії Ніцше в ранніх історико-філософських дослідженнях Ж. Дельоза, так і певним концептуальним рішенням, що спрямовувало філософію Ж. Дельоза

аж до центральної в пізніх творах мислителя іменної двійки віртуальне/актуальне.

У роботі «Образ-час» ім'я «віртуальне» визначається як певна вселенська Пам'ять, яка «не є здатністю мати спогади, це мембрана, що потрапляє в різноманітні режими: неперервність, а також і дискретність тощо» [2, с. 526]. Описуючи безсуб'єктну Пам'ять, Ж. Дельоз спирається на розроблену ним у ранній праці «Бергсонізм» інтерпретацію філософії Бергсона, що постулює «капітальне значення проблеми пам'яті». Такою назвою своєї книги Ж. Дельоз, мабуть, хотів підкреслити, що його робота є не лише коментарем до праць Бергсона, а швидше сміливою варіацією на певні центральні бергсонівські теми. Інтерпретуючи Бергсона, Ж. Дельоз намагається уникнути небезпеки зведення філософії Бергсона до християнського спиритуалізму, безумовно, наявного в роботах філософа. Ж. Дельоз очищує ідеї Бергсона від можливості їх включення в проекти глобальної телеології, подібної до розробок П'єра Тейяра де Шардена.

У віртуальному як Пам'яті або, за визначенням Ж. Дельоза, Буття-Пам'яті, що розвиває інтуїцію Бергсона [2, с. 400], минуле постає як «найбільш узагальнена форма певного вже-там, певного предіснування взагалі» [2, с. 400]. Відповідно до інтерпретації словенського філософа Славоя Жижека, це віртуальне і є реальним [11, с. 3], так як воно безперервно обумовлює уведення в наявність або актуалізацію певної нової сутності, що потенційно міститься у віртуальному, але досі не проявлена.

Проте віртуальне не варто розуміти як основу в класичному сенсі, так як у такому випадку воно б слугувало певним статичним зразком, відповідно до якого виявляється актуальне. Подібна модель дійсно б наближувала Ж. Дельоза до платонізму. Проте філософ мислить віртуальне не як ідеальний зразок, а як невпинну творчість актуального, що існує «скрізь усі свої актуальні лінії, які розходяться» [6, с. 305], долаючи платонічну спокусу ієрархізації, що підвищує віртуальне над актуальним.

Відмова від ієрархізованого мислення – завдання, яке поставлене Ж. Дельозом ще в ранніх історико-філософських роботах «Бергсонізм» (1966) і «Спіноза: філософія вираження» (1968). Інтерпретуючи бергсонівське вирішення дуалізму матерії і тривалості (поняття Бергсона, що позначає позапросторовий час), відповідно до якого матерія визначається як найбільш ослаблена ступінь тривалості, а тривалість розглядається як найбільш стиснута ступінь матерії, Ж. Дельоз проголошує необхідність, «починаючи з монізму, перевідкрити дуалізм і пояснити його в новому плані» [6, с. 304].

У роботі «Спіноза і проблеми вираження» очевидний інтерес Ж. Дельоза до втіленого у філософії Бенедикта Спінози злиття постульованого філософією Декарта дуалізму *res cogitans* і *res extensa* в монізмі, що визначає і мислення, і протяжність, на протиположності картезіанському дуалізму, як атрибути єдиної субстанції. Ж. Дельоз доходить висновку, що у філософії Б. Спінози субстанція конституюється своїми атрибутами, а не є ноуменом, як, наприклад, стверджувалося у неокантіанських інтерпретаціях спінозизму, відповідно до яких атрибути – це пізнавальні схеми, що накидаються розсудком на ноуменальну субстанцію.

Згідно з інтерпретацією англійського філософа Роберта Пірсі, Ж. Дельоз «подібно до Спінози бачить вираження як подвійний рух, подвійний процес визначення й актуалізації» [9, с. 279]. Звідси своєрідна орієнтованість методу Ж. Дельоза на іменні двійки, які дають змогу не проводити розбивку буття на «секції», як це відбувається під час уведення категорій, а утримувати в мисленні однозначність, єдиногосся. Як відзначив французький філософ у кінці роботи «Відмінність і повторення», «спінозизму не вистачає лише перетворення єдиногосого в об'єкт чистого ствердження, обернення субстанції навколо модусів, тобто реалізації єдиногосого як повторення» [5, с. 362]. Продовження спінозистської іманентності у філософії, що стверджує актуалізацію віртуального як повторення, яке вводить відмінність, за умови утримання однозначності Буття, – сут-

ність подальшої філософської роботи Ж. Дельоза, яка, звичайно, не зводиться до метафізики Єдиного.

Будь-яка актуалізація віртуального є повторенням, але не повторенням того самого, а повторенням, що несе відмінність. Таке повторення Ж. Дельоз називає натхненним Ф. Ніцше поняттям «вічне повернення», що позначає актуалізацію віртуальності як диференціацію, яка відмічає відмінність актуалізовану сутність. Це поняття Ж. Дельоз уводить у роботу «Ніцше і філософія». Відповідно до визначення Ж. Дельоза, «вічне повернення є результатом кидка гральних кісток, ствердження необхідності, число, яке об'єднує всі частини випадковості; але це й повернення першого етапу, повторення кидка, відтворення та перезатвердження самої випадковості. Доля у вічному поверненні, отже, є своєрідним «ласкаво просимо», адресованому випадковості» [4, с. 82]. Вічне повернення як актуалізація віртуальності є «викидання» випадковості, тобто актуалізація з віртуальності повинна завжди бути утвердженням малоїмовірного, а віртуальне завжди повинно бути певною нескінченною умовою явлення несподіваного.

Це один із найважливіших принципів онтології Ж. Дельоза: актуалізація віртуальності у вічному поверненні завжди є ствердження випадку. Але як можна обґрунтувати «вічну» актуалізацію малоїмовірного? Тут, власне, і можливе розуміння постійно повторюваної Ж. Дельозом тези про однозначність буття, яка на перший погляд суперечить філософії, що стверджує прояв або актуалізацію нового. Перш ніж розглянути цей аспект дельозівської філософії, ще раз уточнимо онтологічний статус вічного повернення.

Отже, вічне повернення не є поверненням Єдиного, яке підкорює множинне. Якщо певна форма буття відхиляється від наперед-даного зразка-Єдиного, вона повинна бути негайно виправлена, але для Ж. Дельоза не існує певного передзнання про однозначне буття, згідно з яким можна було б виправити відхилення. Така модель не здатна помислити відмінність. Вічне повернення не є законом, що накладається на світ. Тоді б віртуальне й актуальне мислилися як поєднання та розпад, який усе одно повертається до певної універсально відтворюваної моделі. Але в межах концепції Ж. Дельоза неможливе визначення Вічного повернення як закону, адже в такому випадку ми б мали справу з певним трансцендентним принципом, який би відтворював роз'єднане актуальне у визначеності віртуального. На цей шлях Ж. Дельоз забороняє нам вступати. Вічне повернення не є й певною закономірністю, яка керує розподіленням випадку. Адже тоді актуалізація на якомусь етапі почала б повторюватися, можна було б навіть прорахувати вірогідність того, що повертається. Але така доктрина позбавляє можливості актуалізації малоїмовірного. Актуалізація тоді була б повністю підкорена домінуючій актуальності, що заперечує віртуальний потенціал несподіваного й постулює повернення очікуваного. Якщо використати метафору «кидок гральних кісток» французького поета Стефана Маларме, яка вказує на можливість випадку, то, починаючи із другого кидка кісток, з'являється загроза повторення того самого, що знищує всі шанси ствердження малоїмовірного.

Отже, наближаючись до дельозівської інтерпретації вічного повернення, зауважимо, що для філософа, який прославляє можливість випадку, продовжуючи метафору С. Маларме, кидків кісток не може бути декілька, адже кожен наступний кидок неминуче веде до повернення того самого. Тому онтологія Ж. Дельоза постулює один єдиний кидок, який завжди стверджує малоїмовірне, тобто допускає актуалізацію лише несподіваного. Онтологія Ж. Дельоза – це не просто спроба обґрунтування можливості випадку, це проголошення повсюдності непрогнозованого випадку, який актуалізується з віртуальності. Мислення філософа, творчість письменника чи художника, розмисли вченого – це завжди певна співпричетність утвердженню випадку, що кожного разу несподівано актуалізується в онтологічно єдиному кидку кісток. Саме тому Ж. Дельоз називає цей процес вічним поверненням – концептом, який на перший погляд відводить від завдань філософії випадку. Як пише

А. Бадью, «вічно повертається ... кожного разу, як кинуто кістки, єдиний початковий кидок кісток, у владі якого утвердження випадку. У всіх кидках повертається той самий Кидок, адже буття метання незмінне у своїй продуктивній настанові: утверджувати випадок в одиничному моменті» [1, с. 102–103]. Вічне повернення – це повернення можливості випадку у вічному процесі актуалізації Буття, однозначність якого тепер є парадоксальною умовою актуалізації випадковості. Вічне повернення – це, за визначенням Ж. Дельоза, «утвердження всіх шансів в одиничному моменті, унікальний кидок усіх метань кістки, одне єдине Буття всіх форм і всіх часів, єдине завзяття всього існуючого, єдина ознака всього живого, єдиний голос гулу всіх голосів, відгомін усіх крапель води в морі» [3, с. 238]. Дельозівська онтологія оспівує оду утвердженню малоїмовірного й обґрунтовує вічну актуалізацію віртуального як безперервне збування випадку.

### Література

1. Бадью А. Делез. Шум бытия / А. Бадью ; пер. с фр. Д. Скопин. – М. : Фонд науч. исслед. «Прагматика культуры», Логос-Альтера, 2004. – 184 с.
2. Делез Ж. Кино / Ж. Делез ; пер. с фр. Б. Скуратов. – М. : Ад Маргинем, 2004. – 622 с.
3. Делез Ж. Логика смысла / Ж. Делез ; пер. с фр. Я.И. Свирский // Делез Ж. Логика смысла. Фуко М. *Theatrum philosophicum*. – М. : Раритет ; Екатеринбург : Деловая книга, 1998. – С. 11–437.
4. Делез Ж. Ницше и философия / Ж. Делез ; пер. с фр. О. Хома ; ред. Б. Скуратов. – М. : Ad Marginem, 2003. – 392 с.
5. Делез Ж. Различие и повторение / Ж. Делез ; пер. с фр. Н.Б. Маньковская, Э.П. Юровская. – СПб : Петрополис, 1998. – 384 с.
6. Делез Ж. Эмпиризм и субъективность : опыт о человеческой природе по Юму. Критическая философия Канта : учение о способностях. Бергсонизм. Спиноза / Ж. Делез ; пер. с фр. Я.И. Свирский. – М. : ПЕР СЭ, 2001. – 480 с.
7. Делез Ж. Что такое философия? / Ж. Делез, Ф. Гваттари ; пер. с фр. С.Н. Зенкин. – СПб : Алетейя, 1998. – 288 с.
8. Deleuze G., Guattari F. A thousand plateaus : capitalism and schizophrenia / Transl. from the French by B. Massumi. – Minneapolis : University of Minnesota Press, 1987. – 585 p.
9. Piercey R. The Spinoza-intoxicated man : Deleuze on expression // *Man and World*. – 1996. – № 29. – P. 269–281.
10. Toscano A. To have done with the end of philosophy // *Pli*. – 2000. – No. 9. – P. 220–238.
11. Žižek S. The body without organs. – New York, London : Routledge, 2004. – 217 p.

### Анотація

**Петренко Д. В. Онтологія Жюльє Дельоза: вічне повернення й випадок.** – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню філософії Жюльє Дельоза. Онтологічні розробки Ж. Дельоза – один із найбільш актуальних напрямів сучасної філософії. Мета статті – ре-

конструкція онтології Ж. Дельоза. У сучасних постдельозіанських філософських дослідженнях аналіз онтології французького філософа спирається на реактуалізацію концепту віртуального (А. Тоскано, Р. Пірсі, С. Жижек). Концептуалізація випадку у філософії Ж. Дельоза співвідноситься з іменною двійкою віртуальне/актуальне, що є наслідком рефлексій онтологічного повороту у філософії ХХ сторіччя, становить одну з найважливіших тенденцій актуального мислення. Отже, у філософії початку ХХІ сторіччя інтерпретації онтології Жюльє Дельоза спираються на три іменні двійки: 1) віртуальне й актуальне; 2) вічне повернення й випадок; 3) платонізм і антиплатонізм.

**Ключові слова:** віртуальне, актуальне, вічне повернення, випадок, онтологія.

### Аннотация

**Петренко Д. В. Онтология Жюльє Делеза: вечное возвращение и случай.** – Статья.

Статья посвящена исследованию философии Жюльє Делеза. Онтологические разработки Ж. Делеза – одно из наиболее актуальных направлений современной философии. Цель статьи – реконструкция онтологии Ж. Делеза. В современных постделезианских философских исследованиях анализ онтологии французского философа опирается на реактуализацию концепта виртуального (А. Тоскано, Р. Пирси, С. Жижек). Концептуализация случая в философии Ж. Делеза соотносится с именной двойкой виртуальное/актуальное, что является следствием рефлексий онтологического поворота в философии ХХ века и составляет одну из важнейших тенденций актуального мышления. Таким образом, в философии начала ХХІ века интерпретации онтологии Жюльє Делеза опираются на три именные двойки: 1) виртуальное и актуальное; 2) вечное возвращение и случай; 3) платонизм и антиплатонизм.

**Ключевые слова:** виртуальное, актуальное, вечное возвращение, случай, онтология.

### Summary

**Petrenko D. V. Gilles Deleuze's ontology: the eternal return and the case.** – Article.

The article deals with the interpretation of the virtual concept. Philosophy of Deleuze is one of the most topical trends of modern philosophy. The purpose of the given article is to study the directions of conceptualization of virtuality in ontology of Deleuze. In a number of modern post-Deleuzian philosophical conceptions the virtual concept is defined even more broadly and is corresponded to the concept of actual (A. Toscano, R. Piercey, S. Žižek). The virtual in philosophy of Deleuze is an extension of the ontological turn and is one of the most important tendencies of hot cognition. Therefore, in the philosophy of the beginning of the XXI century the interpretation of Deleuzian ontology is used in three nominal deuce: 1) virtual and actual; 2) eternal return and case ; 3) Platonism and antiplatonism. These strategies of ontological reconstruction of Deleuze's philosophy do not present integrally all possible.

**Key word:** virtual, actual, eternal return, case, ontology.